

Samenvatting

Uitgaande van de pragma-dialectische conceptie van redelijkheid is in een experimenteel onderzoek nagegaan hoe redelijk gewone beoordelaren discussiezetten vinden waarin de drogreden *argumentum ad hominem* wordt begaan. De proefpersonen werd gevraagd een oordeel uit te spreken over argumentaties waarin de drie varianten van deze drogreden voorkwamen: (1) de directe persoonlijke aanval, (2) de indirecte persoonlijke aanval en (3) de *tu quoque*-variant. De argumentaties waren afkomstig uit drie typen discussies: (1) een wetenschappelijke discussie, (2) een politiek debat en (3) een huiselijke discussie. Conform de voorspellingen achtten de proefpersonen taalhandelingen met *ad hominem*-drogredenen in een wetenschappelijke discussie minder redelijk dan in de twee andere typen discussies die het ideaal van een kritische discussie minder dicht benaderen en vonden ze de directe aanval het minst redelijk, daarna de indirecte aanval en daarna de *tu quoque*-variant.

1. Inleiding

Wat gewone beoordelaren vinden van de discussiezetten die in de argumentatietheorie als drogredenen worden beschouwd, is niet precies bekend. Naar hun opvattingen over de redelijkheid of onredelijkheid van discussies en de deugdelijkheid of ondeugdelijkheid van argumentatie is nog bijna geen empirisch onderzoek gedaan. Weliswaar hebben Bowker en Trapp (1992) een poging in deze richting ondernomen, maar aan hun onderzoek kleven zoveel theoretische, methodologische en statistische bezwaren dat we er niet veel verder mee komen.¹ Omdat kennis van de redelijkheidsopvattingen van gewone beoordelaren zowel theoretisch als praktisch van belang is, is aan de Universiteit van Amsterdam onlangs een onderzoeksproject gestart dat tot doel heeft deze systematisch in kaart te brengen.² De vraag die daarbij centraal staat, luidt - heel algemeen gesteld - hoe redelijk of hoe onredelijk vinden gewone beoordelaren drogredenen?

Onder gewone beoordelaren worden in dit verband discussianten verstaan die geen specifieke deskundigheid bezitten op het gebied van de argumentatietheorie en die hierin ook niet systematisch zijn onderwezen. De argumentatietheorie waarvan in het onderzoek wordt uitgegaan is de pragma-dialectiek. De algemene doelstelling is na te gaan in hoeverre niet-specialisten de drogredenen die in deze argumentatietheorie onderscheiden worden redelijk of onredelijk achten. Vinden ze alle drogredenen zonder meer onredelijk of onderscheiden ze misschien uitzonderingen of brengen ze gradaties aan in de mate van redelijkheid? Zijn hun redelijkheidsoordelen - aangenomen dat deze een zekere mate van consistentie vertonen - voorspelbaar en theoretisch verklaarbaar?

In dit artikel wordt gerapporteerd over het eerste empirisch onderzoek dat in het kader van dit project is uitgevoerd. Het onderzoek richt zich op oordelen over *ad hominem*-drogredenen.

2. Intersubjectieve of conventionele deugdelijkheid

In de pragma-dialectiek wordt argumentatie opgevat als een onderdeel van een procedure om door middel van discussie een verschil van mening over de aanvaardbaarheid van een standpunt op te lossen (Van Eemeren & Grootendorst 1984, 1992). De discussiezetten die door de protagonist en de antagonist van het standpunt worden gedaan, worden alleen redelijk geacht als ze ertoe kunnen bijdragen dat de discussie tot een oplossing van het verschil van mening leidt. De pragma-dialectische discussieprocedure vormt een specificatie van de discussieregels die in een *kritische discussie* - het ideaalmodel van een gedachtewisseling die er uitsluitend op gericht is een verschil van mening op te lossen - in acht worden genomen.

Elke overtreding van een van de tien pragma-dialectische discussieregels, in welke discussiefase en door welke partij dan ook begaan, is een onredelijke discussiezet die de oplossing van het verschil van mening in de weg staat of bemoeilijkt en overeenkomt met een van de fouten die in de argumentatietheorie bekendstaan als *drogredenen* of aan de traditionele lijst van drogredenen kan worden toegevoegd. In de pragma-dialectische opvatting zijn drogredenen dus discussiebijdragen die niet in overeenstemming zijn met de regels voor een kritische discussie. Hun 'probleemdeugdelijkheid' ontlenen de regels voor een kritische discussie aan het feit dat ze instrumenteel zijn voor het oplossen van een verschil van mening.³ Om een verschil van mening tot een oplossing te kunnen brengen, moeten ze echter niet alleen doelmatig zijn, maar ook aanvaardbaar voor de betrokkenen. Dat wil zeggen dat ze naast probleemdeugdelijk ook intersubjectief deugdelijk of 'conventioneel deugdelijk' dienen te zijn. In het experimentele onderzoek waarover hier gerapporteerd wordt, staat het criterium van de conventionele deugdelijkheid centraal.

Het onderzoeksproject waarvan dit empirisch onderzoek deel uitmaakt, is erop gericht systematisch vast te stellen of en in hoeverre de normen die gewone beoordeelden normaal gesproken in acht nemen bij het voeren van discussies waarin het om het oplossen van een verschil van mening gaat, overeenkomen met de regels uit het ideaalmodel van een kritische discussie. Tot nu toe is alleen *op exemplarische wijze* aannemelijk gemaakt dat de pragma-dialectische discussieregels intersubjectief deugdelijk zijn. De illustratie van hun conventionele deugdelijkheid vond bijvoorbeeld plaats met behulp van corpusonderzoek, dat wil zeggen aan de hand van bestaande tekst- en discussiefragmenten uit recensies, columns, polemieken en dergelijke in kranten en tijdschriften.⁴ Veel specifiekere of verder gaande conclusies dan dat de pragma-dialectische discussieregels een zekere empirische basis hebben, kan men op grond van dat materiaal echter niet trekken. Door het gebrek aan experimentele controle kunnen er bijvoorbeeld geen verantwoordde conclusies aan worden ontleend over de *mate waarin* de verschillende discussieregels conventioneel deugdelijk zijn - laat staan dat er iets duidelijk door zou zijn geworden over de variabelen die (afzonderlijk of in interactie met elkaar) de redelijkheidsopvattingen van gewone beoordeelden determineren.

Om storende variabelen uit te schakelen en de invloed van verschillende factoren op het oordeel over het al dan niet goetloofd zijn van een bepaalde discussiezet enigszins nauwkeurig te kunnen traceren, is systematisch experimenteel onderzoek nodig. Daarin kan worden uitgegaan van welbepaald geconstrueerde fragmenten van discussies en kan gewone beoordeelden

systematisch gevraagd worden te oordelen over de toelaatbaarheid, goetloofdheid, deugdelijkheid - kortom: redelijkheid - van verschillende soorten discussiezetten, waarin al dan niet een pragma-dialectische regel wordt overtreden.

3. De pragma-dialectische redelijkheidsopvatting

In de pragma-dialectiek is 'redelijkheid' een technisch begrip, dat gerelateerd is aan het doel van een discussie. Het is alleen van toepassing op gedachtewisselingen die opgevat of gereconstrueerd kunnen worden als een kritische discussie waarin twee partijen een verschil van mening trachten op te lossen. Alle taalhandelingen die voor dit doel bevorderlijk zijn, worden redelijk geacht en alle taalhandelingen of andere discussiezetten die het bereiken van dit doel belemmeren of bemoeilijken gelden als onredelijk. De pragma-dialectische regels geven aan welke taalhandelingen in de verschillende discussiestadia tot de oplossing van een verschil van mening kunnen bijdragen.

In elke discussiefase kunnen er discussiezetten worden uitgevoerd die de oplossing van het verschil van mening op een specifieke wijze verstoren en daarom als drogredenen moeten worden bestempeld. Overtredingen in de *confrontatiefase*, het beginstadium van een kritische discussie, zijn bijvoorbeeld standpunten taboe verklaren ('hier wil ik verder niet over praten'), standpunten heilig verklaren ('dat staat voor mij niet ter discussie'), de tegenpartij onder druk zetten met een *argumentum ad misericordiam* ('dat kun je me niet aandoen') of een *argumentum ad baculum* ('je zult wel rekening moeten houden met de gevolgen voor onze verhouding') en de tegenpartij persoonlijk aanvallen door met een 'circumstantial'-variant van het *argumentum ad hominem* zijn motieven verdacht te maken ('hij zegt dat alleen maar omdat hij gekozen wil worden'). In al deze drogredenen wordt de regel overtreden dat de partijen elkaar niet mogen beletten vrijelijk standpunten naar voren te brengen of twijfel te uiten.⁵ In het empirisch onderzoek waarvan wij hier verslag doen, hebben wij ons beperkt tot overtredingen van deze discussieregel. Om praktische redenen hebben wij ons daarbij op een specifieke overtreding geconcentreerd, namelijk op de *ad hominem*-drogredenen.

Een *argumentum ad hominem* is een taalhandeling waarin de tegenpartij persoonlijk wordt aangevallen met het doel hem als serieuze gesprekspartner uit te schakelen. Daarbij wordt niet op de aanvaardbaarheid van zijn standpunt ingegaan, maar alleen op zijn persoon. De tegenstander wordt als niet ter zake kundig, dom, onwetend, onbetrouwbaar of inconsequent afgeschilderd, waardoor hij zijn geloofwaardigheid verliest. De vraag is nu hoe redelijk of onredelijk gewone beoordeelden het gebruik van een drogreden van dit type vinden.

4. Opzet van het onderzoek

In het empirisch onderzoek zijn een aantal discussiefragmenten geconstrueerd: korte dialoges tussen telkens twee discussianten, waarin systematisch door een van de discussiepartners de discussieregel van de confrontatiefase wordt overtreden. Ten behoeve van een *base-line* zijn, opdat er een contrast kan ontstaan, tevens een aantal discussiefragmenten ontworpen waarin geen sprake is van taalhandelingen waarin een discussieregel overtreden wordt. Aan de proefpersonen

is steeds de vraag voorgelegd hoe redelijk of onredelijk zij een discussiebijdrage (waarin de discussiant zich al dan niet aan de *ad hominem*-drogreden schuldig maakte) vonden.⁶

Hoewel hiervoor nog geen empirische evidentie bestaat, kan onder meer op grond van conversatie-analytische inzichten voorspeld worden dat gewone beoordeelaren taalhandelingen met een *ad hominem*-drogreden minder redelijk zullen achten dan taalhandelingen zonder deze drogreden. Het naar voren brengen van een *argumentum ad hominem* houdt immers een flagrante schending in van de in gewone gesprekken vigerende beleefdheidsregels.⁷ Door de tegenstander persoonlijk aan te vallen - bij uitstek een gezichtsbedreigende handeling - wordt de positieve beleefdheid openlijk en zonder omwegen met voeten getreden.

Het onderzoek is niet beperkt gebleven tot het als onafhankelijke variabele manipuleren van de aan- of afwezigheid van een *ad hominem*-drogreden. De opvattingen van gewone beoordeelaren over de (on)redelijkheid van discussiezetten zullen in de praktijk niet uitsluitend van de aan- of afwezigheid van een drogreden afhangen, maar ook van andere variabelen, die deels van sociaal-psychologische aard zijn. Zonder naar volledigheid te streven, noemen we enkele (klassen van) mogelijke variabelen:

- (1) variabelen die samenhangen met de aard van de discussie (bijvoorbeeld 'huiselijke gedachtwisseling' versus 'wetenschappelijke verhandeling')
- (2) variabelen die samenhangen met de aard van het standpunt dat ter discussie staat (bijvoorbeeld 'neutraal' versus 'geladen')
- (3) variabelen die samenhangen met de aard van de specifieke drogreden (bijvoorbeeld overtredingen van de regel die een directe persoonlijke aanval inhoudt versus overtredingen van de regel die een indirecte persoonlijke aanval inhoudt)
- (4) variabelen die samenhangen met de verbale presentatie (bijvoorbeeld openlijk en zonder omwegen versus impliciet of indirect)
- (5) variabelen die samenhangen met de aard van de discussiepartners (bijvoorbeeld 'deskundigen' versus 'leken')
- (6) variabelen die samenhangen met de persoon van de beoordeelaar (bijvoorbeeld jong versus oud, hoog opgeleid versus laag opgeleid, met relevante eigen standpunten, zonder relevante eigen standpunten)

Het hoeft weinig betoog dat het ondoenlijk is al deze analytisch onderscheiden variabelen in één enkel onderzoek te onderzoeken. Er moest dus een keuze worden gemaakt. Naast de aan- en afwezigheid van taalhandelingen waarin via een *ad hominem* de discussieregel van de confrontatiefase wordt overtreden, zijn er nog drie onafhankelijke variabelen gemanipuleerd: (1) het type discussie (2) de specifieke variant van het *argumentum ad hominem* (3) de volgorde waarin de verschillende typen discussies ter beoordeling aan de proefpersonen is voorgelegd.

De taalhandelingen met of zonder *ad hominem* zijn niet zonder meer aan de proefpersonen voorgelegd met het verzoek deze in abstracto op redelijkheid te beoordelen, maar in een welbepaalde context: de dialoogjes waarin ze voorkwamen, maakten deel uit van een wetenschappelijke discussie, een politiek debat of in een huiselijke gedachtwisseling. De wetenschappelijke discussie is opgevat als het type gedachtwisseling dat het ideaal van een kritische discussie het dichtst benadert (sommige wetenschapsfilosofen c.q. methodologen zien de

wetenschappelijke discussie zelfs als hét specimen van een kritische discussie).⁸ De twee overige discussietypen worden als operationalisaties van niet-kritische discussies gezien.⁹ De reden om drogreden in een specifieke discussiecontext aan te bieden, is niet alleen dat oordelen over de redelijkheid van discussiezetten niet in abstracto tot stand kunnen komen, maar ook dat de pragma-dialectische opvatting van redelijkheid gekoppeld is aan het begrip 'kritische discussie'. Het is daarom interessant de oordelen over drogreden en niet-drogreden in een (bij benadering) kritische discussie en een (overwegend) niet-kritische discussie met elkaar te vergelijken.

Gegeven de pragma-dialectische opvatting van redelijkheid, ligt de voorspelling voor de hand dat de proefpersonen de taalhandelingen met de *ad hominem*-drogreden in een wetenschappelijke discussie een minder redelijke discussiezet zullen vinden dan die in een niet-kritische discussie. Complementair aan deze voorspelling wordt voorspeld dat er tussen de drie typen discussies geen substantiële verschillen zullen bestaan in de opvattingen over de mate van (on)redelijkheid van taalhandelingen waarin geen sprake is van een overtreding van een discussieregel. De voorspellingen ten aanzien van eventuele verschillen in redelijkheid tussen de twee niet-kritische discussietypen zijn wat minder stringent: als er al verschillen bestaan, dan zullen de drogreden in het huiselijke domein waarschijnlijk minder onredelijk worden gevonden dan in een politiek debat. In de huiselijke kring, waar discussies tussen intimi in een informele sfeer plaatsvinden, zal een persoonlijke aanval, anders dan in de relatief formele situatie van een politiek debat tussen partijen die elkaar niet echt persoonlijk kennen, door de bank genomen niet of veel minder sterk tot gezichtsverlies leiden.

Naast de invloed van het type discussie is ook de invloed van de specifieke variant van het *argumentum ad hominem* onderzocht. Traditioneel worden er drie varianten onderscheiden, die alle in het empirisch onderzoek onderzocht zijn: (1) de directe persoonlijke aanval (de 'abusive' variant), (2) de indirecte persoonlijke aanval (de 'circumstantial' variant) en (3) de *tu quoque*-variant.¹⁰ In de directe aanval wordt de kennis van zaken, de intelligentie, het karakter of de goede trouw van de tegenstander in twijfel getrokken door hem bijvoorbeeld als onwetend, dom of onbetrouwbaar af te schilderen. In de indirecte variant worden de motieven van de tegenstander in twijfel getrokken: er wordt op gewezen dat hij belang heeft bij zijn standpunt of zijn twijfel en dat hij dus onbetrouwbaar en partijdig is. In de *tu quoque*-variant wordt de geloofwaardigheid van de tegenstander in twijfel getrokken door te wijzen op een tegenstrijdigheid tussen zijn ideeën en handelingen in heden en verleden.

Deze onafhankelijke variabele is genest binnen één niveau van een eerdergenoemde onafhankelijke variabele, i.c. de aanwezigheid van een taalhandeling met een drogreden. De voorspellingen die eraan gekoppeld kunnen worden, zijn wat minder scherp dan de eerdere voorspellingen. Als er al verschillen optreden, dan zal de directe aanval het meest onredelijk worden gevonden, de indirecte aanval neemt een tussenpositie in en de *tu quoque*-variant zal het minst onredelijk worden gevonden. In een aantal discussiecontexten heeft *tu quoque* immers op zijn minst een schijn van redelijkheid: van serieuze te nemen, weldenkende gesprekspartners mag een zekere mate van consistentie tussen hun woorden en hun daden worden verwacht. Een directe aanval daarentegen tart in de meeste gevallen alle fatsoensnormen, wordt in de regel door de aangesprokene als een grove belediging ervaren en leidt zonder meer tot gezichtsverlies.

Elk van de drie niveaus van de ene onafhankelijke variabele (type discussie) werd in het

onderzoek gecombineerd met elk van de drie niveaus van de andere onafhankelijke variabele (type variant van het *argumentum ad hominem*), zodat een volledig gekruist *facet-design* ontstaat, met in totaal negen verschillende combinatiemogelijkheden:

Tabel 1. Volledig gekruist *facet-design*, met als onafhankelijke variabelen 'type discussie' en 'type ad hominem'.

	huiselijk			politiek			wetenschappelijk		
<i>dir</i>	<i>ind</i>	<i>tu q</i>	<i>dir</i>	<i>ind</i>	<i>tu q</i>	<i>dir</i>	<i>ind</i>	<i>tu q</i>	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	

Aan 92 scholieren (50 uit havo-4, 42 uit vwo-5) werd een *pencil-and-paper-test* voorgelegd die in totaal 48, vrij korte dialoogjes bevatte. De proefpersonen hadden steeds de taak bij elk dialoogje op een zeven-puntschaal (variërend van 1 = heel onredelijk tot 7 = heel redelijk) aan te geven hoe redelijk zij de reactie van de antagonist (B) vonden. Van de 48 dialoogjes bevatten er 36 een *ad hominem*-drogreden, de overige 12 bevatten geen drogreden. 1/3 van de dialoogjes maakte deel uit van een huiselijke discussie - en dat werd in de instructie ook met zoveel woorden aan de proefpersonen meegedeeld - 1/3 had betrekking op een politieke debat en 1/3 op een wetenschappelijke discussie. Om consistentieschattingen mogelijk te maken, werd elke *ad hominem*-variant binnen elk type discussiesituatie door vier dialoogjes gerepresenteerd.

Om methodische redenen werden de 48 discussiefragmenten volgens een vast patroon geconstrueerd. Ze bestonden telkens uit twee gespreksbeurten, een van spreker A en een van spreker B. Om een mogelijke invloed van de bron op het redelijkheidsoordeel te voorkomen, werd de identiteit van spreker A en B in alle gevallen onbepaald gelaten. De bijdrage van A bestond telkens uit het naar voren brengen van een standpunt, gevolgd door een argument ter ondersteuning. Om storende variabelen onder controle te houden, werd het standpunt in alle gevallen gemarkeerd met behulp van een standpunt-indicator ('ik vind dat', 'naar mijn mening' enzovoort). De wijze van presentatie van de argumentatie was steeds terugwijzend: eerst het standpunt, vervolgens het argument.

De bijdrage van B bestond steeds uit een reactie op het standpunt van A, hetzij via een van de drie *ad hominem*-drogredenen, hetzij via deugdelijke argumentatie. Bij het in twijfel trekken van A's standpunt maakte B in zijn reactie steeds gebruik van indicatoren van het *argumentum ad hominem*, zoals 'de werkelijke reden is', 'je moet wel consequent blijven', 'moet ik dat nou geloven?' enzovoort (Van Eemeren & Grootendorst 1996: 93-98). Aan de proefpersonen werd bij elk fragment gevraagd: 'Hoe redelijk vind je de reactie van B?' We geven een aantal voorbeelden van dialoogjes binnen de drie combinatiemogelijkheden in het *huiselijke* domein.

combinatiemogelijkheid (1):
 A: Volgens mij rijdt een Ford gewoon beter; hij zoeft over de weg.
 B: Daar kun jij niet over oordelen; jij hebt geen verstand van auto's.

combinatiemogelijkheid (2):
 A: Ma, volgens mij moet je echt eens een nieuwe camera kopen, hoor, die van jou is niets meer waard.

B: Dat zou je wel willen, hè; je hebt zelf een oogje op mijn camera.

combinatiemogelijkheid (3):
 A: Volgens mij kun je beter niet zo veel chocola eten, schat; da's slecht voor je lijn.
 B: Zeg jij maar niks; jouw buikje wordt ook alsmat ronder.
 Voorbeelden van de drie combinatiemogelijkheden binnen het *politieke* domein.

combinatiemogelijkheid (4):

A: Ik ben van mening dat het afschaffen van de zondagsrust hele vervelende consequenties kan hebben voor het sociale leven van werknemers; zo krijgen ze nooit rust.
 B: Maar u bent lid van een christelijke partij; u kunt de voor- en nadelen van een dergelijk besluit toch nooit objectief inschatten?

combinatiemogelijkheid (5):

A: Naar mijn mening kunnen we het beste Stelcom B.V. nemen voor de dijkverzwaring; dat is echt het enige aannemersbedrijf in Nederland dat een dergelijke grootschalige klus aan zou kunnen.
 B: Verwacht u nu dat wij dat geloven? Het kan toch haast geen toeval meer zijn dat u juist dit bedrijf aanraadt: uw schoonvader is er de eigenaar van.

combinatiemogelijkheid (6):

A: Ik ben van mening dat een minister nooit informatie mag verzwijgen voor de kamer; dat zou de doodsteek zijn voor de democratie.
 B: Dat moet u nodig zeggen; zelf hebt u destijds een zaak van subsidiefraude maandenlang verzwegen.

We geven ook voorbeelden van de drie combinatiemogelijkheden binnen het *wetenschappelijk* domein.

combinatiemogelijkheid (7):

A: Volgens mij hoeven we softdrugs niet te verbieden; uit onderzoek is gebleken dat het gebruik van softdrugs niet leidt tot harddrugsverslaving.
 B: Wat weet u daar nou van; u heeft daarover zelf nog nooit iets in de vakbladen gepubliceerd.

combinatiemogelijkheid (8):

A: Volgens mij is het nog maar de vraag of roken wel echt tot longkanker leidt; er zijn onderzoeken die dat ontkennen.
 B: Moet ik dat van u geloven? Iedereen weet toch dat uw onderzoek gesponsord wordt door de tabaksindustrie.

combinatiemogelijkheid (9):

A: De manier waarop u uw gegevens statistisch heeft verwerkt is volgens mij niet helemaal correct; u had de getallen in procentages moeten uitdrukken.
 B: Ach kom nou; met uw eigen statistieken is ook wel eens iets mis.

Tot slot drie voorbeelden van deugdelijke argumentatie binnen elk van de drie typen discussies:
 A: Ik vind dat je me die auto best kunt toevertrouwen, hoor; ik kan prima rijden.
 B: Daar geloof ik niets van; twee keer heb je mijn auto geleend en beide keren heb je hem beschadigd.
 A: Naar mijn mening hebben wij nog nooit een loze verkiezingsbelofte gedaan; we zijn onze beloften altijd netjes nagekomen.

- B: Dat gelooft toch niemand; bij de vorige verkiezingen beloofde u bijvoorbeeld belastingverlaging, maar in de vier jaar dat u in de regering zat, heeft de burger alleen maar meer belasting moeten betalen.
- A: Ik ben van mening dat op mijn integriteit als wetenschapper helemaal niets valt aan te merken; ik heb altijd op een eerlijke en degelijke manier onderzoek verricht.
- B: Moeten wij dat nu geloven? Al twee keer is gebleken dat u hebt gesjoemeld met de resultaten van uw onderzoek.

In de schriftelijke instructie aan de proefpersonen werd meegedeeld dat mensen verschillende opvattingen kunnen huldigen over de vraag wat er in een discussie wel of niet geoorloofd is, wat er wel of niet redelijk is - zonder dat het begrip 'redelijk' verder gespecificeerd werd. Aan hen de taak een oordeel uit te spreken over de redelijkheid van een aantal discussiebijdragen. Er werd expliciet meegedeeld dat de discussies waarover zij hun oordeel moesten geven, zich afspeelden in drie verschillende domeinen: het eerste domein was de huiselijke situatie (waarbij als voorbeeld de ontbijt tafel werd genoemd), die in de instructie gekarakteriseerd werd als een 'informele situatie'. Het tweede domein, dat van het politieke debat, werd getypeerd als een veel formelere situatie, waarin het voor veel deelnemers vaak erg belangrijk is om anderen van hun mening te overtuigen. Het derde domein werd beschreven als de wetenschappelijke discussie, waarbij - zo werd benadrukt - het niet zozeer gaat om het overtuigen van anderen, maar om het op een aanvaardbare manier oplossen van een meningsverschil: wie er gelijk heeft, is belangrijker dan wie er gelijk krijgt.

Meer kon over de kenmerken van een kritische discussie niet worden gezegd: er moest immers vermeden worden dat de proefpersonen in de instructie iets kregen aangeleerd waarvan ze vervolgens alleen maar hoefden te laten zien hoe goed ze de pasverworven kennis konden toepassen. Om sociaal-wenselijke antwoorden te voorkomen, werd in de instructie benadrukt dat er geen goede of foute antwoorden waren: alleen de eigen mening van de proefpersoon telde. Om te bevorderen dat alle proefpersonen zoveel mogelijk op gelijksoortige wijze op de fragmenten zouden reageren, werd in de instructie onderstreept dat ze er bij hun oordeel over de redelijkheid van B's reactie van uit dienden te gaan dat beide gesprekspartners steeds de waarheid spraken.¹¹ Om er zeker van te kunnen zijn dat de proefpersonen de dialogies in het daarbij aangegeven domein situeerden, werden de 16 discussiefragmenten die bij een behoorden achter elkaar aangeboden, waarbij boven elk fragment telkens in kapitalen herhaald werd om welke situatie het ging: HUISELIJKE SITUATIE 1, HUISELIJKE SITUATIE 2 enzovoort. Waren alle 16 fragmenten binnen het huiselijke domein op redelijkheid beoordeeld, dan volgde - nogmaals - de beschrijving van (bijvoorbeeld) het politieke debat, waarna de 16 dialogies binnen dit domein gepresenteerd werden. Tot slot volgde - opnieuw - een korte beschrijving van de wetenschappelijke discussie; daarna kwamen de 16 bijbehorende fragmenten.

De test werd in de zes mogelijke volgordes, geordend naar type discussie, aangeboden. Om klasse-effecten tegen te gaan, werd binnen elk van de vier aan dit onderzoek deelnemende klassen aan elke leerling aselekt een van de zes mogelijke volgordes aangeboden. De controle of deze derde onafhankelijke variabele (i.c. volgorde van aanbidding), in feite een controle-variabele, onverhoopt enige invloed heeft, vindt achteraf plaats. De 92 leerlingen hadden geen specifiek

argumentatie-onderwijs gehad - uit navraag achteraf bleek voorts dat ze nog nooit van een *argumentum ad hominem* hadden gehoord.

Aangenomen dat er verschillen in redelijkheidsopvatting optreden tussen de scholieren uit havo-4 en vwo-5 -, dan is de voorspelling dat deze in het voordeel van de vwo-ers zullen uitvallen: van de vwo-ers wordt verwacht dat ze kritischer zullen reageren, dat wil zeggen dat zij de dialogies met drogredenen, ongeacht het type discussie, minder redelijk zullen vinden dan de scholieren uit havo-4. Er werden tussen de twee groepen geen grote verschillen verwacht in de beoordeling van de dialogies zonder drogredenen.¹²

5. Resultaten

De betrouwbaarheid van de totale test (i.c. de interne consistentie alfa) bedraagt .75; de betrouwbaarheden van de drie *ad hominem*-varianten fluctueren tussen .51 en .69 (door het kleinere aantal items zijn deze waarden uiteraard lager dan die voor de totale test). Uit deze alleszins aanvaardbare betrouwbaarheidsmaten kan worden afgeleid dat de proefpersonen, ook al kennen ze het begrip 'drogreden' als zodanig niet, in hun oordeel over de (on)redelijkheid van drogredenen - tot op zekere hoogte althans - consistent reageren. Er zit in de redelijkheidsopvattingen een zekere systematiek en structuur: als de proefpersonen in een concreet geval een discussiebijdrage met bijvoorbeeld een *tu quoque* onredelijk achten, dan vinden ze gelijksoortige bijdragen waarin precies dezelfde soort drogreden optreedt evenzeer onredelijk. Als ze een bijdrage redelijk vinden, dan vinden ze omgekeerd ook gelijksoortige bijdragen die, argumentatietheoretisch gezien, onder dezelfde noemer geschaard kunnen worden redelijk.

Onderscheiden de scholieren, in overeenstemming met de eerste voorspelling, taalhandelingen met een drogreden ook van taalhandelingen zonder een drogreden? En maken ze, zoals voorspeld, geen onderscheid in redelijkheid tussen discussiebijdragen waarin geen regel overtreden is? Beide voorspellingen blijken door de empirie bevestigd te worden (zie Tabel 2). Gewone beoordeelaren achten discussiezetten met drogredenen veel minder redelijk dan discussiezetten zonder drogredenen, ongeacht de specifieke variant van de drogreden en ongeacht het type discussie. De gemiddelde redelijkheidsscore van de drogredenen over de drie typen discussies bedraagt 3.75, die van de niet-drogredenen 5.29: een enorm verschil, gezien de range van een zeven-puntsschaal ($F=539.31$ bij $df1=1$ en $df2=91$; $p<0.00$).

Tabel 2. Redelijkheidsscores voor discussiebijdragen met en zonder drogredenen, per type discussie.

	drogredenen	niet-drogredenen
huiselijk	4.10	5.07
politiek	3.94	5.41
wetenschappelijk	3.22	5.39

In de afzonderlijke typen discussies blijken de drogredenen telkens significant als minder redelijk beoordeeld te worden dan de niet-drogredenen, terwijl er tussen de drie typen discussies, zoals

voorspeld, bij de niet-drogredenen geen verschillen in redelijkheid blijken te worden aangewezen (de disordinale interactie tussen de twee onafhankelijke variabelen blijkt uiteraard significant: $F=94.95$ bij $df1=2$ en $df2=182$; $p<0.00$; orthogonale *a priori*-contrasten laten geen statistisch significante verschillen in redelijkheid tussen de niet-drogredenen zien).

Taalhandelingen met drogredenen worden niet alleen in relatieve zin onredelijker gevonden dan taalhandelingen zonder drogredenen, ze worden ook in absolute zin onredelijk gevonden: de proefpersonen beoordelen drogredenen gemiddeld als 'vrij onredelijk' en niet-drogredenen als 'vrij redelijk'. Opmerkelijk is verder dat de drogredenen in een wetenschappelijke discussie, conform de voorspelling, het strengst worden beoordeeld, in het politieke debat iets minder streng en in de discussie in de huiselijke situatie het minst streng. Kortom, in een wetenschappelijke discussie, die het ideaal van een kritische discussie het dichtst benadert, worden drogredenen onredelijker gevonden dan in andere situaties ($F=37.81$ bij $df1=1$ en $df2=91$; $p<0.00$), terwijl de drogredenen in een politiek debat weer wat minder redelijk worden gevonden dan in een huiselijke situatie ($F=1.70$ bij $df1=1$ en $df2=91$; $p>0.19$), zij het niet in statistisch significante zin.

Maken de proefpersonen ook onderscheid tussen de drie varianten van het *argumentum ad hominem*? Tabel 3 levert hiervoor de benodigde statistieken.

Tabel 3. Redelijkheidsscores voor discussiebijdragen met drie varianten van de *ad hominem*, per type discussie.

	direct	indirect	<i>tu quoque</i>
huiselijk	3.29	4.08	4.92
politiek	2.86	4.19	4.77
wetenschappelijk	2.57	3.43	3.66

Ongeacht het type discussie blijkt de *tu quoque*-variant, in lijn met onze voorspellingen, telkens het meest redelijk te worden gevonden (gemiddelde redelijkheidsscore: 4.45), vervolgens de indirecte aanval (3.9) en tot slot de directe aanval (2.91). Ook binnen de afzonderlijke typen discussies is steeds dit aflopende patroon aanwezig; daarbij geldt onveranderlijk dat het verschil tussen de directe aanval en de indirecte aanval of de *tu quoque* ($F=352.75$ bij $df1=1$ en $df2=91$ $p<0.00$) veel groter is dan dat tussen *tu quoque* en de indirecte aanval ($F=77.82$ bij $df1=1$ en $df2=91$ $p<0.00$).

Het is opvallend dat een directe aanval - absoluut gezien - in geen enkel type discussie als een redelijke zet wordt geaccepteerd. De indirecte aanval en *tu quoque* daarentegen blijken alleen in een wetenschappelijke (kritische) discussie onredelijk gevonden te worden. De hier gegeven interpretaties van de gegevens in Tabel 3 dienen overigens met de nodige voorzichtigheid tegemoet getreden te worden; tussen de twee hier besproken onafhankelijke variabelen bestaan immers een aantal statistisch significante interacties die tot nuancering van de gegeven interpretaties leiden.

Uit de gegevens in Tabel 4 blijkt dat de leerlingen van vwo-5, zoals verwacht, iets

Tabel 4. Redelijkheidsscores voor discussiebijdragen met en zonder drogredenen, per type school.

	drogredenen	niet-drogredenen
havo-4	3.9	5.3
vwo-5	3.6	5.3

Bij de niet-drogredenen is geen verschil in beoordeling zichtbaar. Daaruit mag worden afgeleid dat de verschillen in beoordeling van de drogredenen niet te wijten zijn aan antwoordtendenties. Het is dus bijvoorbeeld niet zo dat vwo-5 altijd, onafhankelijk van de te beoordelen discussiezet, een strenger antwoord geeft. Het aangetroffen verschil hangt wel degelijk samen met de aanwezigheid van een drogreden.

Substantiële verschillen tussen de volgordes werden niet aangetroffen - dit is de reden waarom wij in de analyses tot nu toe van deze controle-variabele hebben geabstraheerd. Er bleken evenmin verschillen in redelijkheidsopvatting te bestaan tussen jongens en meisjes.

6. Conclusie

De opvattingen van gewone beoordelaars over de redelijkheid van discussiebijdragen blijken geen chaotisch, grillig geheel te vormen. Integendeel, er zit een structuur en systematiek in die tot op zekere hoogte voorspelbaar is. Kort samengevat geven de resultaten van dit empirisch-experimenteel onderzoek aanleiding tot de volgende observaties, die uitnodigen tot vervolgonderzoek:

- (1) Gewone beoordelaars blijken in hun oordeel over de redelijkheid van discussiezetten scherp onderscheid te maken tussen discussiezetten met een drogreden en discussiezetten zonder een drogreden en ze doen dit op een consistente manier. Discussiezetten met een drogreden worden, *ceteris paribus*, veel onredelijker gevonden dan discussiezetten zonder drogredenen.
- (2) Gewone beoordelaars maken bij het beoordelen van de redelijkheid consequent onderscheid tussen de drie varianten van het *argumentum ad hominem*: de directe aanval wordt, *ceteris paribus*, het minst redelijk gevonden, daarna de indirecte aanval en tot slot de *tu quoque*-variant.
- (3) Gewone beoordelaars vinden drogredenen die in een als kritische discussie bedoelde gedachtewisseling voorkomen veel onredelijker dan drogredenen in niet-kritische discussies.
- (4) Persoonlijke achtergronden van de beoordelaars, zoals hun leeftijd en opleidingsniveau, zijn van invloed op hun redelijkheidsopvattingen.

Al deze bevindingen zijn in overeenstemming met de eerder gedane voorspellingen. De gespecificeerde beperkingen van de experimentele opzet in aanmerking genomen, vormen ze een bevestiging van de stelling dat de pragma-dialectische discussieregel voor de confrontatiefase in

hoge mate overeenkomt met de normen die gewone beoordelaren aanleggen c.q. zeggen aan te leggen bij de beoordeling van de redelijkheid van discussiebijdragen. Deze bevinding vormt positieve evidentie ten aanzien van de conventionele deugdelijkheid van deze discussieregel. Of de onderzochte beoordelaren, i.c. de proefpersonen, zich in hun eigen argumentatieve praktijk ook daadwerkelijk aan hun verbaal beleiden redelijkheidsopvattingen houden, is een heel andere kwestie. Op de vraag in hoeverre de hier gevonden uitkomsten gegeneraliseerd mogen worden naar buiten-experimentele, 'real life'-situaties waarin over de aanvaardbaarheid van standpunten gediscussieerd wordt, kan dit onderzoek met andere woorden geen antwoord geven.¹³

Noten

1. Aan het empirisch onderzoek van Bowker en Trapp ligt geen theoretische nootie van deugdelijkheid ten grondslag. De uiteindelijk bereikte empirische conceptie van deugdelijkheid wordt gegenereerd door min of meer toevallige proefpersonen en is volledig ad hoc. Bovendien blijft onduidelijk wat die conceptie precies inhoudt. Daarom kunnen er geen concrete voorspellingen aan worden verbonden over hoe specifieke argumentatie in een concreet geval op zijn deugdelijkheid zal worden beoordeeld. De benadering kan als 'a-theoretisch', 'empiricistisch', 'exploratief' en 'ad hoc' worden getypeerd.
2. Dit onderzoeksproject, waaraan naast F.H. van Eemeren, R. Grootendorst en B. Meuffels ook studenten en promovende deelnemers, maakt deel uit van het thema argumentatietheorie en discourse analyse van het Instituut voor Functioneel Onderzoek van Taal en Taalgebruik (IFOTT).
3. Zie Van Eemeren & Grootendorst (1994)
4. Zie Van Eemeren & Grootendorst (1966a, 1996b). De laatste publicatie bevat een inventarisatie van de rijke verzameling woorden, uitdrukkingen en metaforen waarmee in het Nederlands drogredenen aan de kaak worden gesteld.
5. De drogreden van de persoonlijke aanval kan natuurlijk ook in de argumentatiefase optreden, maar dan is er sprake van een schending van een ander type regel. Overtreding van het ene type regel (bijvoorbeeld van de regel voor de confrontatiefase) heeft andere consequenties voor het verdere verloop van de discussie dan overtreding van een ander type regel (bijvoorbeeld van de regel voor de afsluitingsfase).
6. De term redelijkheid wordt in deze context uiteraard niet in de eerder gespecificeerde theoretisch-normatieve betekenis gebruikt, maar in de betekenis die dit woord in de gewone omgangstaal heeft: hoe aanvaardbaar achten de beoordelaren de geconstrueerde discussiezetten?
7. Zie Haft-van Rees (1989).
8. Zie De Groot (1984).
9. Dit impliceert niet dat er geen onderdelen of aspecten van discussies in de huiselijke situatie of van een politiek debat kunnen zijn die aanspraak mogen maken op het predikaat 'kritisch', maar alleen dat dit predikaat onder sterotype omstandigheden normaal gesproken minder gauw van toepassing zal zijn dan bij een wetenschappelijke discussie.
10. Krabbe en Walton (1991) onderscheiden nog een vierde variant: de situationeel diskwalificerende. Dit element werd expliciet aan de instructie toegevoegd, omdat uit een pre-test was gebleken dat proefpersonen het verwarrend vonden dat ze niet wisten of de discussiepartners wel de waarheid spraken.
11. In het onderzoek van Bowker en Trapp (1992) werden ad hoc verschillen in redelijkheidsopvatting aangetroffen tussen de seksen. Gezien het aantal pagina's dat de onderzoekers aan deze kwestie besteedden, kenden ze hieraan veel gewicht toe. Aangezien er geen theoretische rationale voor is, werd in het onderhavige onderzoek niet van een dergelijke verwachting uitgegaan. Uit een analyse van de resultaten bleken er overigens ook geen systematische verschillen in redelijkheidsopvatting tussen de seksen te bestaan.

Ook over de conventionele deugdelijkheid respectievelijk intersubjectieve onaanvaardbaarheid van de andere negen discussieregels en de daarbij behorende drogredenen kan dit onderzoek uiteraard geen uitsluitsel geven.

Literatuur

- Bowker, J.K. & R. Trapp (1992). Personal and ideational dimensions of good and poor arguments in human interaction. In: F.H. van Eemeren & R. Grootendorst (Red.), *Argumentation illuminated* (220-230). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1984). *Speech acts in argumentative discussions*. Berlijn: Foris/Mouton de Gruyter.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1992). *Argumentation, communication, and fallacies*. Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1994). Rationale for a pragma-dialectical perspective. In: F.H. van Eemeren & R. Grootendorst (Red.), *Studies in pragma-dialectics* (11-28). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1996a). *Dat heeft u mij niet horen zeggen*. Amsterdam: Contact. 4e druk.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1996b). *Waar slaat dat nou weer op? De taal van het meningsverschil*. Amsterdam: Contact.
- Groot, A.D. de (1984). The theory of science forum: subject and purport. *Methodology and Science*, 17, 230-259.
- Haft-van Rees, M.A. (1989). *Taalgebruik in gesprekken; inleiding tot gespreksanalytisch onderzoek*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Krabbe, E.C.W. & D.N. Walton (1991). Gemakkelijk praten! Situationeel diskwalificerende aanvallen ad hominem. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 13, 108-119.